

תולדות חמה ותולדות האור / הרב י"צ רימון

המרכז האקדמי לב - הלכות בישול 2

- א. ביצה בצד המיחם - על האש או שכבר לא
- ב. ראיה מקולייס האיספנין לפי השיטות שהבאנו
- ג. תולדות האור - אב או תולדה
- ד. בישול בשמש - מדוע מותר לכתחילה?
- ה. שלב רביעי - גזרות דרבנן

א. ביצה בצד המיחם - על האש או שכבר לא

טוב, שלום לכולם! אנחנו בשעה טובה מתחילים בישול בתולדות חמה ובתולדות האור, וכל הדברים כאן הם יסודות מאוד משמעותיים להרבה דברים במציאות שלנו, אנחנו נתחיל מהיסודות היותר עיוניים, ואז נמשיך הלאה. אומרת המשנה במסכת שבת:

אין נותנין ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל ולא יפקיענה בסודרין, ורבי יוסי מתיר. ולא יטמיננה בחול ובאבק דרכים בשביל שתצלה.

(מסכת שבת פרק ג משנה ג)

אז יש לנו כאן מחלוקת על ביצה באבק דרכים ובחול, אין לנו מחלוקת שאסור לתת ביצה בצד מיחם, זה מוסכם. הגמרא שואלת:

איבעיא להו: גלגל מאי? - אמר רב יוסף: גלגל - חייב חטאת.

(תלמוד בבלי שבת לח:)

מה הכוונה בגלגל חייב חטאת?

אז קודם כל עצם הגלגול, פשטות הדברים, כך רש"י מסביר, שכל אחד יודע שאם הוא רוצה לדעת אם הביצה מבושלת או לא

מבושלת, הוא מגלגל אותה, ואם זה מתגלגל אז זה מבושלת, וכך אומר רש"י.

הרמב"ם מבין ש'ביצה מגולגת' זו ביצה שהתערבבה בבישול, השאלה היא מה בדיוק הוא התכוון שם, מה זה בדיוק הערבוב, הרי ביצה אחרי בישול לא בדיוק מתערבבת. אם אתה אומר שהכוונה 'מתמצקת' אז למעשה רש"י והרמב"ם הם אותו הדבר, השאלה אם זאת הכוונה. זו שאלה מעניינת. מעניין לראות את התרגום בערבית, איך תרגם הרב קאפח, זה מעניין לדעת למה הוא כותב 'התערבבה'. אבל זה לא כל כך משנה לנו, בגדול אנחנו מדברים על גלגל - שהביצה מבושלת. אני מדבר על זה בצורה כללית עכשיו.

השאלה החשובה בסוגיא, שהיא מאוד משמעותית לעניינו, היא באיזה מצב נמצא המיחם. זאת השאלה העיקרית. האם המיחם הזה הוסר מן האש או שהוא נמצא על האש, זו הנקודה המרכזית מבחינתנו. ואם אנחנו מבינים שהוא הוסר מהאש, אז למעשה יש לנו כאן משנה מפורשת שמבואר בה שתולדות האור זה דאורייתא, כלומר - זה התחמם על ידי האש, הורדת את זה מן האש, אתה שם את הביצה ליד זה, ואתה אומר ש'גלגל חייב חטאת'. אם אני קורא כך את הסוגיא, אז הסוגיא שלנו זה מקור לכך שתולדות האור זה איסור דאורייתא.

מצד שני, אפשר להגיד שאולי זה על האש, ואז זה לא אומר שום דבר, אם המיחם על האש אין פה משהו של תולדות אור. מה הקושי בלהגיד שהמיחם על האש? מה החידוש! אם המיחם על האש אז ברור שחייב.

אם המיחם הוסר מהאש אנחנו מבינים את החידוש, אבל אז מתחדש פה שתולדות האור דאורייתא; אם אני מבין שהמיחם הוא על האש, אז אי אפשר להבין מכאן שתולדות האור זה דאורייתא, ואז צריך להבין מה החידוש בגמרא. אומר הרמב"ם בפירוש המשניות:

מיחם, שם הכלי שמחממין בו מים, ועושין אותו על הרוב מנחושת או ברזל ונשאר חם זמן רב אחרי הורדתו מעל האש. ופירוש תתגלגל, תתערבב, וענינו תתבשל מקצת בשולה.

(פירוש המשנה לרמב"ם שם)

אז מהרמב"ם יש קודם כל הבנה שמדובר על ביצה ששמו אותה בצד המיחם כשהוא לא על האש, הרמב"ם כותב את זה במפורש, ולמרות זאת יש איסור תורה. זאת אומרת, שלפי הרמב"ם אנחנו יכולים לראות במשנה מקור לכך שתולדות האור, כשאתה לא מחמם באש אלא על ידי משהו שהתחמם באש, שזה אסור מהתורה. והדבר הזה מבואר אצלנו בריטב"א, במאירי, בר"ן על הרי"ף, וגם ברמב"ם עצמו. הרמב"ם ביד החזקה אומר שתולדות האור דאורייתא:

הנותן ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל ונתגלגלה חייב, שהמבשל בתולדת האור כמבשל באור עצמה.

(רמב"ם הלכות שבת פרק ט הלכה ב)

אז אפשרות אחת היא שתולדות האור דאורייתא, ואז הסוגיא שלנו היא ממש ראייה לדבר, ואז המיחם הוא לא על האש. אבל יכולה להיות אפשרות שניה, וכך עולה מהחידושים המיוחסים לר"ן:

אין נותנין ביצה בצד המיחם – ומגלגלים אותה והיא נצלית קצת מסביבותיה, אע"פ שאין תוכה צלוי. גלגל חייב חטאת – פי' אע"פ שאינה מבושלת כל צרכו.

(חידושים המיוחסים לר"ן שבת לח:)

כלומר, הגמרא באמת מדברת שהמיחם על האש, לכאורה מה החידוש כאן? מדובר דווקא על ביצה, ומדובר על דבר שלא בישלת אותו כל צרכו, ולפי זה הגמרא יכול להיות שהיא בכלל לא דנה בסוגיא של תולדות האור, היא מדברת על מיחם שנמצא על

האש, היא לא מתייחסת לתולדות האור, המיחם הוא על האש, והיא מסתפקת האם חייבים בבישול חלקי, כשאתה מבשל ביצה זה בישול חלקי, אז האם חייבים או לא חייבים. ההבנה הזאת הבין החזון איש, מסברת עצמו, הוא לא מדייק את זה בר"ן, החזון איש אומר שהיה ברור למשנה שחייבים על תולדות האור, ועל זה היא לא דיברה בכלל, היא לא עסקה בדבר הזה, היא עוסקת רק בעניין גלגולה של הביצה, ולכן היא מדברת שהמיחם הוא על האש, כי הנושא בכלל לא קשור לתולדות האור.

אם היינו רוצים, יכולנו לקחת את הפירוש הזה, אבל להגיע לכך שתולדות האור דרבנן. אם אתה מבין שהגמרא מדברת שהמיחם נמצא על האש, אז אפשר להבין כמו החזון איש, שהמיחם נמצא על האש וברור היה שתולדות האור דאורייתא, ועל זה הגמרא בכלל לא דיברה. אבל יכול להיות שלא, אולי הגמרא בכוונה דיברה על זה שהמיחם על האש ולא שהוסר מן האש, כי תולדות האור דרבנן.

הדבר הזה מצוי בחידושי שפת אמת, ואם נסכם את זה – יש לנו שתי אפשרויות להבין את ספק הגמרא, אפשרות אחת שהגמרא מסתפקת האם חייבים בבישול בתולדות האור, ומסקנת הגמרא שחייבים, ולפי זה הגמרא שלנו היא מקור לכך שתולדות האור דאורייתא, וזה הרמב"ם והמאירי והריטב"א והר"ן על הרי"ף; אפשרות שניה, כמו שאמרנו, הגמרא מסתפקת האם חייבים על בישול חלקי של הביצה, ומסקנת הגמרא שחייבים, אבל לאור זה הגמרא לא הסתפקה בכלל לעניין תולדות האור, ואז אפשר להבין בשתי צורות – או שתולדות האור דרבנן ולכן הגמרא לא דיברה על זה, היא דיברה על סיר שנמצא על האש, כי תולדות האור דרבנן, והיא לא יכלה לדבר על זה, וכך עולה מהשפת אמת; או שהיה ברור לגמרא שתולדות האור דאורייתא, והיא הסתפקה בכלל בעניין אחר, היא לא דיברה על זה, וזה מה שאמרנו בשם החזון איש.

ב. ראייה מקוליים האיספנין לפי השיטות שהבאנו

אז אנחנו מומשיכים. הגמרא מביאה ראייה מ'קוליים האיספנין', כך אומרת הגמרא:

אמר מר בריה דרבינא: אף אנן נמי תנינא: כל שבא בחמין מלפני השבת - שורין אותו בחמין בשבת, וכל שלא בא בחמין מלפני השבת - מדיחין אותו בחמין בשבת, חוץ מן המליח ישן וקוליים האיספנין שהדחתן זו היא גמור מלאכתן. - שמע מינה.

(תלמוד בבלי שבת לח:)

עכשיו, מה הראייה מ'קוליים האיספנין'? אז בואו נלך עכשיו לפי שתי ההבנות שאמרנו. אם אמרנו שהגמרא הסתפקה האם חייבים על בישול בתולדות האור, דרך א' שהסברנו, אז מה הראייה של קוליים האיספנין? בקוליים האיספנין אתה שופך מים, ואז זה תולדות האור, ואז הראייה מכאן שחייבים על תולדות האור. אמנם עדיין יש מקום לדון איך הגמרא ידעה את זה, הגמרא מצטטת פה את המשנה, הגמרא מצטטת 'כל שבא בחמין מלפני השבת שורים אותו בחמין', אבל לא כתוב כאן שיש איסור דאורייתא, כתוב שאסור לעשות את זה.

אז אפשרות אחת להגיד שאולי הדחתן זוהי גמור מלאכתן זה דאורייתא, כך עולה מדברי הריטב"א:

והיינו דמסייעין לה מדתנן גבי קוליים האיספנין שהדחתן בחמין האור זהו גמור מלאכתן דאלמא גבי תולדות האור מלאכה היא מן התורה.

(חידושי הריטב"א שבת לח:)

אז נראה שהלשון למטה, 'הדחתן זוהי גמור מלאכתן', מכאן אולי אנחנו יודעים שמדובר על דאורייתא.

אפשרות אחרת, מעלה החתם סופר, אנחנו עוד נדבר בעז"ה מהמשנה הזאת של 'כל שבא בחמין שורים אותו בחמין', נדבר

עליה עוד הרבה פעמים, אתם תדעו אותה בעל פה, אבל אחד הדברים שדנו בזה הראשונים היא מה הכוונה 'מדיחין', האם מדיחין זה מכלי ראשון או מכלי שני, יש מחלוקת בין הראשונים, אנחנו עוד נראה את התוס', והחתם סופר מסביר שאם 'מדיחין' הכוונה היא מכלי שני, ואז לפעמים אתה מדיח ולפעמים אתה לא מדיח, אם זה בא בחמין או שלא בא בחמין, אם זה בא בחמין אתה מדיח, ואם זה לא נתבשל לפני שבת אתה לא מדיח, אם אוסרים אפילו בכלי שני אז ברור שכלי ראשון זה דאורייתא, כי אחרת לא היית אוסר בכלי שני. אני מבין. כל זה לפי דרך א' שאמרנו שהמהלך של הסוגיא הוא האם תולדות האור הוא דאורייתא או דרבנן, קוליים האיספנין זה ראייה שתולדות האור זה דאורייתא, כי אתה שופך, וזה שזה דאורייתא אז אמרנו או בגלל הלשון של 'הדחתן היא גמור מלאכתן' או בגלל שזה אפילו בכלי שני נאסר, אז ברור שעירוי מכלי ראשון דאורייתא. זו אפשרות אחת. אם הגמרא הסתפקה על בישול חלקי של הביצה, הרי היה לנו את קוליים האיספנין שגם שם כנראה שמדובר על דג כזה שכשאתה שופך עליו מים הוא לא מתבשל ממש, הוא מתבשל מספיק כדי לאכול אותו.

ג. תולדות האור - אב או תולדה

עוד נקודה נוספת מעניינת, האם תולדות האור זה אב או תולדה. עכשיו, מצד אחד המשפט הזה 'תולדות האור', זה נשמע תולדה, אבל זה לא הכרחי כמובן, יכול להיות שזה אב וזה רק מינוח שבא להגיד שמציאותית יש כאן דבר שנולד מהאש. כלומר, לא ברור שזה באמת תולדה. מהרמב"ם נראה שמדובר על אב ולא על תולדה, כי הרמב"ם כותב בתחילת פרק ט את האבות, ורק בהלכה ו הוא מגיע לתולדות, ואת תולדות האור הרמב"ם כותב בהלכה ב. כלומר, מהרמב"ם נראה שזה באמת אב; מאידך, היראים, והאגלי

טל' מביא אותו במלאכת אופה אות כב, שאומר שם שתולדות האור זה תולדה ולא אב.

עכשיו, יש מקום לדון בדבר הזה, ומה נקודת המחלוקת ביניהם, ויכול להיות שזה מחלוקת עקרונית בענייני אבות ותולדות, שהיראים מבין שרק מעשה שהיה במשכן נחשב כאב, ולכן זה תולדה; והרמב"ם כותב בפרק ז הלכה ה שגם אם המעשה שווה אבל התוצאה שונה, שזה נחשב לאב, במקרה שלנו התוצאה זהה ורק המעשה שונה – האם זה אב או תולדה.

יש מקום לדון בזה עוד, אבל אני לא אעשה את זה כרגע, מהשולחן ערוך שיח סעיף ג וסעיף ט לפחות מבואר שבישול בתולדות האור הוא דאורייתא, אב ותולדה לא מבואר שם, אבל בישול בתולדות האור הוא דאורייתא. אנחנו עוד נתייחס לזה, אבל בפשטות הדברים כך פוסק המשנה ברורה שם.

ד. בישול בשמש – מדוע מותר לכתחילה?

ועכשיו אני רוצה לעבור לשלב הבא, והשלב הבא הוא אחת השאלות המעניינות שדורשות ביאור, וזה דבר שיש לו השלכה מעשית מאוד גדולה – למה מותר לבשל בשמש?

אנחנו יודעים הרי שבישול בשמש מותר לכתחילה, תולדות האור זה דאורייתא, תולדות חמה זה דרבנן אטו תולדות האור. למה מותר לבשל בשמש? אומר רש"י על הדבר הזה:

דאין דרך בישולו בכך, וחמה באור לא מיחלפא דליגור
הא אטו הא.

(רש"י שבת לו.)

רש"י אומר שאין דרך בישולו בכך, זאת סיבת ההיתר. כנראה שביצה בצד מיחם כן היו רגילים לעשות, גם היום לפעמים שמים בצד, לחם או דברים אחרים שמתחממים, אבל יש בהחלט מקום לדון בזה.

מה הקושי שיש לנו בדברי רש"י? – איך זה מותר לכתחילה? אין דרך בישולו בכך זה עדיין היה אמור להיות איסור דרבנן, שינוי זה איסור דרבנן. איך הדבר הזה מתיר לכתחילה?

וזאת שאלה גדולה, ובדבר הזה יש כמה תשובות בדברי האחרונים, והתשובות יש להן משמעויות מאוד גדולות למעשה. אז בואו נראה את התשובות.

תשובה ראשונה של האגלי טל. האגלי טל שואל עוד שאלה, האגלי טל מקשה שבגמרא בפסחים דף מא מבואר שאם בישלת קרבן פסח על ידי חמה, על ידי שמש, אתה לא עובר משום 'בשל מבושל', הרי כתוב "אַל תֹּאכְלוּ מִפָּנֵינוּ נֶאֱמַר וּבְשֵׁל מִבְּשֵׁל בְּמַיִם" (שמות יב, ט). שואל האגלי טל, הרי ההיתר של בישול בחמה נובע מכך שאין זה דרך בישול, אבל את הדבר הזה אפשר להסביר רק בהלכות שבת, שהתורה אסרה את מעשה הבישול, לעניין פסח מה אכפת לי אם זה דרך בישול או לא דרך בישול, התורה אומרת 'אל

¹ לכל מסכת יש את הספרים שלה, 'אגלי טל' זה דבר שטוב יהיה לאדם, כתב אותו האדמו"ר מסוכוטשוב, האבני נזר, הוא רצה לכתוב אותו על ל"ט מלאכות, אבל לא הספיק, כתב על חלק, אבל כל שאר המלאכות הוא כתב בשו"ת שלו 'אבני נזר', והיום יש אגלי טל במהדורות יפות כאלה שבהן צירפו את כל המלאכות. האגלי טל בהקדמה שלו כותב שהוא חלה במחלת השעלת ולא יכל להעביר שיעורים, ואז הוא נאלץ לכתוב, אז בזכות הדבר הזה יש לנו היום את האגלי טל. והאגלי טל זה עוד הפתעה מסוימת, כי עולם הישיבות הליטאי לא כל כך מוזיק מלמדנות חסידית, בעולם הישיבות הליטאי לא תמצא כל כך ספרי למדנות חסידית, אבל תמצא 'שפת אמת' אולי, וגם תמצא את האגלי טל וה'אבני נזר'. או כמו שהרב סולובייצ'ק אמר 'האבני נזר היה בריסקאי'. אני לא יודע אם בשביל האבני נזר זה מחמאה או שלא, אבל בשביל הבריסקאים זה מחמאה, כי הלמדנות שלו ממש מזכירה את שיטת הלמדנות הבריסקאית.

תאכלו מומנו נא ובשל מבושל; כלומר התורה אוסרת את תוצאת הבישול, אז מה זה משנה אם זה דרך בישול או לא דרך בישול? האגלי טל קובע כאן יסוד חשוב, אומר האגלי טל:

אך בירורן של דברים, דיש חילוק בין אם יש שינוי בהנעשה או השינוי הוא רק בהעושה.. הכותב בשמאל הרי עצם הפעולה הוא האות הנעשה, ובזה אין שום שינוי, רק שיש שינוי באיש העושה שעשה הפעולה בשמאל.

וכשבישל באש יש שבח אש בהתבשיל, והוא שינה לבשל בחמה, ששבח חמה בהתבשיל, הרי יש שינוי בהבישול הנעשה.. ושוב אין צריכים לטעם דמלאכת מחשבת, אלא דלא חשוב בישול כלל.. ועל כן המבשל בחמה כיוון שיש שינוי בהנפעל מותר לכתחילה.

(אגלי טל)

אומר האגלי טל עקרון מאוד חשוב, יש לנו בשינוי שני מצבים, יש מצב שהשינוי הוא במעשה הבישול, ויש מצב שהשינוי הוא בתוצאת הבישול, באיכות של הבישול. אומר האגלי טל, אם אתה עושה מעשה שהשינוי הוא רק במעשה, למשל אתה מדליק את האור עם המרפק, זה אסור מדרבנן, כי השינוי הוא רק במעשה, התוצאה היא אותו דבר, האור יהיה אותו דבר. במקרה שלנו, בבישול בחמה, ההבדל הוא מהותי – יש שבח אש בתבשיל. אם אתה מבשל בשמש זה לא יהיה אותו טעם כמו שאתה מבשל באש, אין שבח אש בתבשיל, ולכן כיוון שזה שינוי בתוצאה לכן הדבר הזה מותר לכתחילה. יוצא שלפי האגלי טל שינוי במעשה אסור מדרבנן, ושינוי בתוצאה מותר לכתחילה. תכף נראה השלכה מעשית של הדבר הזה, ואז נוכל טיפה יותר להבין את זה. זה הסבר אחד.

הסבר אחר, כותב בשו"ת אגרות משה, אני אגיד אותו בעל פה כדי לחסוך קצת זמן, אגרות משה אורח חיים חלק ג סימן נב. האגרות משה מבין, הוא קצת מסובך שם, אני הייתי נותן לכם לנסות להסביר, אבל אני אגיד מה אני מבין באגרות משה. אני מבין שיש שלושה סוגים של שינוי – יש שינוי בפעולה הטכנית, כמו מדליק אור בשמאל. יש שינוי אחר שהוא בתהליך, תהליך שונה של האיסור. ויש שינוי שלישי שהוא בתוצאה. ולמעשה, לפי הדבר הזה של האגרות משה, גם שינוי מסוג ב' מותר לכתחילה.

זאת אומרת, כשאתה מדבר על שמש, אתה מדבר לא רק על תוצאה שונה, כמו שאמר האגלי טל, כל התהליך הוא שונה. כשאתה מדליק אור אתה לוחץ עם יד שמאל, אבל התהליך של הדלקת האור הוא אותו דבר, התהליך הוא אותו דבר, לא רק התוצאה. כלומר, יש כאן תהליך של בישול בשמש שהוא תהליך אחר לגמרי מאשר תהליך של בישול בשבת. אומר הרב פיינשטיין שאף אחד לא רגיל לבשל בצורה כזאת, כיוון שמדובר בתהליך שונה, ההבדל הוא גם בא' וגם בב', ואף אחד לא רגיל לבשל כך – מותר לכתחילה. כי אף אחד לא רגיל לבשל בדרך זו.

אנחנו תכף נחזור לזה, אני מדלג קצת על כמה דברים, אבל לכאורה יכולה להיות הבנה שלישית, וההבנה השלישית היא שהתורה אסרה רק בישול באש, ולמעשה אין דרך בישול בכך זה בא להגיד 'התורה בכלל לא אסרה את זה', לא מדין שינוי, התורה לא אסרה את זה בכלל, והדרך הזאת אפשר לדייק אותה מדבר ראשונים, מי שאומר אותה למעשה זה ר' שלמה זלמן אויערבך, כך הוא סבור, בישול בשמש לא היה במשכן, ולכן לא נאסר.

לפי ר' שלמה זלמן בישול בשמש לא היה בכלל במשכן, ולכן זה בכלל לא בישול, זה לא שייך לעולם של בישול, זה דבר אחר, זה כמו שאתה עכשיו מבשל במים קרים. זה בכלל לא נאסר, זה לא תהליך של בישול בכלל, זה לא מה שהתורה אסרה, זה לא קשור

לא לאב ולא לתולדה. הוא מבין שהתורה לא אסרה את זה. הוא חושב שבעקרון היה מקום להתיר את זה, בטח לא לראות את זה כדאורייתא.

והנפקא מינה בין כל הדברים האלה זה בישול במיקרוגל, בישול במיקרוגל יש מקום לדון על התוצאה, תלוי מה אתה מבשל, יש דברים שהתוצאה נראית אותו דבר בדיוק, כמו שמבשלים אורז, ויש דברים שאתה מרגיש שזה מיקרוגל, לא כל דבר אתה יכול לעשות במיקרוגל. ואז, אם התוצאה שונה, אז יש מקום לדון שאולי זה יהיה דרבנן.

הרב פיינשטיין אמר על מיקרוגל שכשכולם יהיו רגילים לבשל במיקרוגל זה יהיה דאורייתא. ולפי ר' שלמה זלמן מיקרוגל תמיד יהיה דרבנן, כי זה לא היה במשכן. ור' שלמה זלמן הציע בבתי חולים להשתמש במיקרוגל, בגלל הדבר הזה.